

αίο εγχείρημα; (λίγο παραπάνω από δύο σελίδες!), Προτάσεις για περαιτέρω ανάγνωση (σσ. 243 εξ., 10 σελίδες!), βιβλιογραφία (σσ. 253 εξ., 15 σελίδες το 1980!), ύστερα οι προσθήκες της μεταφράστριας: Ορολογία και έννοιες: Σημειώσεις μετάφρασης (σσ. 269 εξ.) και ένα εξαιρετικά χρήσιμο και επεξεργασμένο Ευρετήριο ονομάτων και όρων (σσ. 279-294) με αναγραφή των ξένων ονομάτων στην περίπτωση της ελληνοποίησής τους, αναγραφή στο πρωτότυπο των μεταφρασμένων τίτλων έργων, και, το σπουδαιότερο, αναγραφή των ξένων όρων δίπλα από την ελληνική τους απόδοση. Αυτό το «λεξικό» θα μειώσει στο μέλλον αισθητά την «ασυνεννοησία» και τις σχετικές παρεξηγήσεις και θα συμβάλει στη σταθεροποίηση μιας πιο ενιαίας ορολογίας στα ελληνικά - ή τουλάχιστον θα ξέρει κανείς τι εννοεί ο άλλος με την τάδε και τάδε έννοια που χρησιμοποιοιεί. Έτσι κάπως «απομυθοποιούνται» οι προσωπικές ορολογίες που και σύγχυση δημιουργούν και δυσχεραίνουν την κατανόηση και παρακολούθηση του ειρμού των σκέψεων.

Όλ' αυτά καθιστούν το βιβλίο ένα εξαιρετικό σύγγραμμα για την πανεπιστημιακή διδασκαλία, ως εισαγωγή και κριτική ταυτόχρονα της θεατρικής σημειολογίας, που σήμερα έχει βρει τη θέση της στην ιστορία των αναλυτικών μεθόδων της θεατρικής θεωρίας, ανάμεσα σε άλλες, ως μιας προσπάθειας ολικής κωδικοποίησης, με ανομολόγητη προϋπόθεση βέβαια τη θεατρική παραγωγή της εποχής του προχωρημένου σκηνοθετισμού. Αποδεικνύεται, για άλλη μια φορά, ότι συγκεκριμένες μέθοδοι και συγκεκριμένες εποχές ή εκφάνσεις του θεάτρου κοινωνούν και αντιστοιχούν. Τίποτε δεν είναι α-ιστορικό ή πάνω από την ιστορία: δεν υπάρχουν υπερό-μέθοδοι που υπερβαίνουν και περιφρονούν το συγκεκριμένο. Θεωρία χωρίς ιστορία είναι μεταφυσική - ή κάτι πιο ευτελές, στο χώρο του εφαρμοσμένου ορθολογισμού.

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΠΟΥΧΝΕΡ

ROGER CAILLOIS,

Τα παιχνίδια και οι άνθρωποι, μετάφραση Νίκος Κούρκουλος, Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου 2001, σελ. 302, 2 πίν., ISBN 960-8219-04-3.

Με τη μετάφραση του "Les jeux et les hommes", Παρίσι 1958 και σε αναθεωρημένη έκδοση το 1967, που έγινε από το Νίκο Κούρκουλο με ενίσχυση του γαλλικού Υπουργείου Πολιτισμού και του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου, γίνεται προσιτό στο ελληνικό κοινό άλλο ένα κλασικό μελέτημα, που στις θεωρίες απαρχής του θεάτρου έχει παίξει σημαντικό ρόλο, μετά τον "Homo ludens" του Jan Huizinga (1938), που στάθηκε τρόπο τινά η αφορμή της συγγραφής αυτού του βιβλίου (για ανάλυση των δύο θεωριών για τη Θεατρολογία βλ. Β. Πούχγεορ, *Θεωρία του λαϊκού θεάτρου. Κριτικές παρατηρήσεις στο γενετικό κώδικα της θεατρικής συμπεριφοράς του ανθρώπου*, Αθήνα 1985, σσ. 126-128). Ο υπότιτλος «Η μάσκα και ο Ιλλυγος», είναι προσθήκη της ελληνικής μετάφρασης και αναφέρεται σε βασικούς όρους που παίζουν ρόλο στη δική του συστηματοποίηση των μορφών του παιχνιδιού. Ο πρόλογος στην ελληνική έκδοση (σσ. 9 εξ.) δίνει και βιογραφικά στοιχεία για τον Roger Caillois (1913-1978). Ήταν παράγοντας του πνευματικού βίου της Γαλλίας για δεκαετίες, οπαδός πολλών ρευμάτων και κινημάτων (σουρρεαλιστής, θρησκευσιολόγος, αποκρυφιστής, φυσιολάτρης, μυστικιστής κτλ.) με ιδιαίτερα ενδιαφέροντα για τη βοτανολογία και αργό-

τερα την ορυκτολογία, συγγραφέας πολλών βιβλίων, μεταξύ άλλων “Le mythe et l’homme” (1938) και “L’homme et le sacré” (1939)· κατά τη διάρκεια του Δεύτερου παγκόσμιου πολέμου θα είναι στην Αργεντινή, αργότερα δουλεύει για την UNESCO. Ιδρύει το περιοδικό των επιστημών του ανθρώπου *Diogenes*, 1971 γίνεται μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας. Σε μια αυτοβιογραφία του, “Le Fleuve Alphée” (1978), εκφράζει τον απεριόριστο θαυμασμό του για τους λίθους, το πιο ανθεκτικό σημείο όλης της φύσης, όπου δημιουργείται μια αισθητική πέρα από την αναγκαιότητα και τη σκοπιμότητα. Αυτό αναπτύσσει και σ’ ένα από τα βιβλία του, “Esthétique généralisée” (1962), την «ποίηση» της φύσης, ενώ στα νιάτα του είχε μια από τις μεγαλύτερες συλλογές από πεταλούδες· ο μιμητισμός τους, ισχυρίζεται, δεν έχει μόνο πρακτική σημασία αλλά και καθαρά αισθητική (“Méduse et Cie”, 1960). Πάντως η γοητεία του μαγικού, του ανορθόλογου και του πρωτόγονου εντάσσεται σε συστηματικά σχήματα· πίστευε ωστόσο πάντα στην ανωτερότητα της δυτικής σκέψης (“Illusions à rebours”, 1955), σε αντίθεση με τον Claude Lévi-Strauss. Λόγω της εφευρετικότητας και οξύντριας των ταξινομήσεών του έχει αποκληθεί πρόδρομος των στρουκτουραλιστών· βάζει μια τάξη εκεί, που φαινομενικά επικρατεί το χάος.

Αυτή είναι η περίπτωση των παιγνιδιών. Σε αντίθεση με τον Huizinga δεν τον ενδιαφέρει να ανακαλύψει, σε ποια τμήματα του πολιτισμού (δεν υπάρχει η δομή του παιγνιδιού (σχεδόν σε όλα), ώστε να μπορέσει να ισχυριστεί πως ο ανθρώπινος πολιτισμός εξελίχθηκε από μορφές του παιγνιδιού (ωστόσο οι προσδιορισμοί του Huizinga είναι προβληματικοί, βλ. Ποίγχερ, ό. π., σσ. 126 εξ.), αλλά η μορφολογία, από την οποία προσπαθεί να απομονώσει τα βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα: πρόκειται, λοιπόν, για μια ανθρώπινη δραστηριότητα α) ελεύθερη, δηλαδή προαιρετική, β) διαχωρισμένη από την τρέχουσα ζωή, γ) αβέβαιη ως προς την έκβασή της, δ) μη-παραγωγική, ε) ρυθμισμένη από κανόνες και στ) μυθοπλαστική. Και σχολιάζει ο μεταφραστής: «Οι δύο τελευταίες ιδιότητες τείνουν να είναι συμπληρωματικές και, τελικά, συγχωνεύονται σε μία μόνο ανάγκη για κανόνες που επινοούνται αυθαίρετα: η μυθοπλασία είναι ακριβώς ένας κανόνας τέτοιου είδους - ή αντίστροφα ένας τέτοιος κανόνας δημιουργεί μυθοπλασία. Αν κοιτάξουμε από κοντά τις τέσσερις πρώτες, η έμφαση δίνεται στο μη-παραγωγικό, καθώς το παιγνίδι βρίσκει την προφανή αντίθεσή του στην εργασία. Η τρέχουσα ζωή από την οποία διαχωρίζεται είναι ακριβώς η σφαίρα της εργασίας - κανονικά, μάλιστα, οφείλει να αποτελεί παρένθεσή της. Από αυτή την άποψη, το μη-παραγωγικό παιγνίδι δεν είναι αντιπαραγωγικό: είναι το διάλειμμα που οφείλει να λαδώνει τα γρανάζια της παραγωγής» (σσ. 15 εξ.). Η σχέση με την «εργασία» βέβαια είναι σύνθετη και προβληματική, γιατί «εργασία» είναι μια δυτική, ευρωκεντρική έννοια· σε άλλους πολιτισμούς δεν υπάρχει αυτή η διχοτόμηση εργασία / «ελεύθερος» χρόνος. Το αντιλαμβάνεται και ο πολυταξιδευμένος Caillois: «Αλλά αυτή η ιεράρχηση ισχύει μόνο από τη σκοπιά της εργασίας: μέσα στο δικό του χωρόχρονο το παιγνίδι είναι το παν. Ανιδιοτελές και άσκοπο (δηλ. χωρίς εξωτερική σκοπιμότητα) αποτελεί το κατ’ εξοχήν πρότυπο της μη-ωφελμιστικής δραστηριότητας [και αυτό συζητιέται, όταν «παίζεις» στο χρηματιστήριο]. Νιώθουμε λοιπόν τον πειρασμό να συμπυκνώσουμε τον ορισμό: είναι μια αυθαίρετα προσδιορισμένη δραστηριότητα που αποτελεί αυτοσκοπό» (σ. 16). Η αβεβαιότητα για την ακριβή σημασία των προσδιορισμών είναι χαρακτηριστική.

Ως προς τα είδη του παιγνιδιού ο Caillois διακρίνει τέσσερις στάσεις ή αρχές, που έχουν περίεργα ονόματα: *agôn* (ρυθμισμένος ανταγωνισμός), *alea* (υποταγή στο τυχαίο), *mimicry* (έφεση προς μίμηση) και *ilinx* (πάθος του ιλίγγου). Αυτά εκλαμβάνει ο Caillois ως παρορμήσεις και ένστικτα που ανάγονται στο φυσικό υπόστρωμα του ανθρώπου. «Παράλληλα, διακρίνει δύο αντίθετους πόλους που χρωματίζουν κλιμακωτά ολόκληρο το παι-

γνιακό σύμπαν: στη μία άκρη ένας ανέμελος και εύθυμος μέχρις αναρχίας αυτοσχεδιασμός (paidia), στην άλλη μία επιμελημένη και σχολαστική αυτοπειθαρχία (ludus)» (σ. 16). Ο Caillouis επιμένει στην κοινωνική φύση του παιγνιδιού· όμως υπάρχει και το φαινόμενο του εκφυλισμού του παιγνιδιού, όταν αυτό βγαίνει έξω από τα πλαίσιά του και υποτάσσεται στην παντοδυναμία του ενστίκτου. Σε μια αντιπαράθεση με τη θεωρία του Huizinga επισημαίνει τη διαφορά της οπτικής γωνίας: δεν τον ενδιαφέρει μια κοινωνιολογία των παιγνιδιών, αλλά μια κοινωνιολογία με βάση τα παιγνίδια.

Σε ένα ιστορικό μέρος ο Caillouis διακρίνει «πρωτόγονες» από «πολιτισμένες» κοινωνίες. «Στις πρώτες (κοινωνίες του πανδαμόνιου, κατά τον Caillouis) κυριαρχεί μία συμμαχία της mimicry και του ilinx, πιο συγκεκομμένα της μάσκας και της έκστασης [εδώ ανήκουν τα φαινόμενα που ενδιαφέρουν τη θεατρο-εθνολογία]. Στις δεύτερες επικρατεί το δίδυμο agôn - alea, δηλ. παιγνιακές αρχές που, για να τεθούν σε εφαρμογή, απαιτούν αυστηρό υπολογισμό (λογιστικές κοινωνίες). Οποσδήποτε, ο διαχωρισμός αντιστοιχεί σε μια πραγματικότητα, η οποία πάντως μπορεί να θεωρηθεί με ποικίλους τρόπους, π.χ. κοινωνίες με/χωρίς γραφή. Αν και το σχήμα του Caillouis δεν είναι ντετερμινιστικό, ωστόσο η εμφάνιση του δεύτερου τύπου κοινωνίας εμφανίζεται σαν ένα πέρασμα σε ανώτερο επίπεδο, παραμένει δηλ. εξελικτιστικό. Το σχήμα που επιτρέπει αυτό το πέρασμα εντοπίζεται τελικά στη θεϊκή παρωδία...» (σσ. 17 εξ.). Δεν είναι εύκολο να παρακολουθήσει κανείς τις μαιανδρικές σκέψεις του συγγρ., ούτε τις ελαστικές και αντιφατικές ταξινομήσεις του.

Στο πρώτο συμπλήρωμα του έργου εισαγάγει και μια ενδιάμεση ζώνη που δημιουργείται από την εξωτερική επαφή των «λογιστικών» κοινωνιών με τις «πανδαμιονικές» (αυτοκυοκρατία): εκεί βασιλεύει απόλυτα η alea: τα τυχερά παιγνίδια και η μοιρολατρία. Αυτά τα φαινόμενα παρατηρούνται όμως και σε περιθωριακά στρώματα του σύγχρονου πολιτισμού (σημείωμα του βιβλιοπαρουσιαστή: μόνο σε περιθωριακά). Στον ενδιάμεσο χώρο αυτό εξακριβώνονται και υπολείμματα του δίδυμου mimicry-ilinx (μυστήριο, παραλήρημα - σε σύγκριση μετάφραση: medium, disco και ναρκωτικά). Στις δύο προσθήκες είναι φανερό, πως ο ίδιος ο Caillouis αντιλαμβάνεται τις κάπως αυθαίρετες κατηγορίες της «ταξινόμησής» του και προχωρεί σε διορθωτικές κινήσεις, που προκύπτουν από τα φαινόμενα της σύγχρονης κοινωνίας και αποβλέπουν στη διόρθωση του κακού. Πάντως, έτσι κι αλλιώς, η μονογραφία του σήμερα έχει ιστορική και μόνο σημασία, βεβαίως και για τις θεωρίες απαρχής του θεατρικού φαινομένου. Ο μεταφραστής παραθέτει και βιβλιογραφία για τον Caillouis· επιλέγουμε: O. Felgine, *Roger Caillouis*, Stock 1994· L. Jenny (ed.), *Roger Caillouis, la pensée aventuree*, Berlin 1992· St. Massonet, *Les labyrinthes de l'imaginaire dans l'œuvre de Roger Caillouis*, Paris 1998 κτλ.

Το ίδιο το βιβλίο έχει την εξής διάρθρωση: μετά από μια εκτενή «Εισαγωγή» (σσ. 21 εξ.) ακολουθεί το κύριο μέρος (“Secundum secundatum”). Στο πρώτο μέρος: Ορισμός του παιγνιδιού (σσ. 39 εξ.). Ταξινόμηση των παιγνιδιών (σσ. 50 εξ.): Θεμελιακές κατηγορίες, Από την αταξία στον κανόνα· Κοινωνική ορπή των παιγνιδιών (σσ. 86 εξ.), Αλλοίωση των παιγνιδιών (σσ. 92 εξ.). Για μια κοινωνιολογία με βάση τα παιγνίδια (σσ. 109 εξ.). Το δεύτερο μέρος: Διευρυμένη θεωρία των παιγνιδιών (σσ. 127 εξ.), Προσποίηση και ίλιγγος (σσ. 137 εξ.): Αλληλεξάρτηση των παιγνιδιών και των πολιτισμών, Η μάσκα και η έκσταση· Ανταγωνισμός και τυχαίο (σσ. 162 εξ.): Μεταβατική περίοδος, Το χάρισμα και το τυχαίο, Η αντιπροσώπευση· Αναδύσεις στο σύγχρονο κόσμο (σσ. 204 εξ.): Η μάσκα και η στολή, Το πανηγύρι, Το τσίρκο, Η ακροβασία, Οι θεοί που παρωδούν. Ακολουθούν δύο συμπληρώματα: 1. Σπουδαιότητα των τυχερών παιγνιδιών (σσ. 225 εξ.), 2. Από την παιδαγωγική στα μαθηματικά (σσ. 247 εξ.). Το τελευταίο αφορά τις θεωρίες του παιγνιδιού, που επεκτείνονται σε μια τεράστια γκάμα επιστημών και ειδικοτήτων, από την παιδαγωγική έως

τη μαθηματική θεωρία των παιγνιδιών, που σήμερα προσπαθεί να λύσει τα μυστικά της αυτοελεγχόμενης εξέλιξης. Και σ' ένα παράρτημα υπάρχουν προσθήκες στα διάφορα κεφάλαια (σσ. 271 εξ.). Στο τέλος ακολουθεί ένα σύντομο ευρετήριο ονομάτων.

Η ανάγνωση του κειμένου σήμερα δεν είναι πάντα ευχάριστη, όχι από γλωσσική άποψη - η μετάφραση ρέει αβίαστα - αλλά σχετικά με το περιεχόμενο: σε αρκετά σημεία ο αναγνώστης δυσκολεύεται να επαληθεύσει και να εφαρμόσει τα λεγόμενα σε δικά του βιώματα, ή ακόμα και να κατανοήσει τι ακριβώς εννοεί ο συγγρ. Το στοχαστικό σύμπαν του Cailllois είναι ένα ιδιότροπο μείγμα από θαυμασμό προς το ανορθολογικό και αγκύωση σε ορθολογικά σχήματα. Άλλωστε η αποικιοκρατική κατάσταση, από την οποία ξεπηδάει και τροφοδοτείται η σκέψη του, μας είναι σήμερα αρκετά ξένη και απομακρυσμένη. Οι έννοιες που δημιουργεί αποπνέουν την αύρα του αόριστου και του μυστικισμού, και χρησιμοποιούνται στη σκακιέρα της ταξινόμησης με πολλές δυνατότητες κινήσεων, που δεν γνωρίζει ο αναγνώστης. Είναι σαν να μην του εξηγεί ο συγγρ. επαρκώς τους κανόνες του παιγνιδιού. Η ανάμειξη παραινετικών και προτροπικών διαστάσεων με την ανάλυση και ταξινόμηση της φαινομενολογίας των παιγνιδιών, με την κατοπινή εισαγωγή ενδιάμεσων ζωνών για την εξήγηση σύγχρονων φαινομένων, τελικά η κάπως μαιανδρική αφήγηση και ανάπτυξη του «συστήματος» με τον αφελώς μαθηματικό του χαρακτήρα δημιουργεί ένα σύνολο που σήμερα δεν πείθει. Αλλά, ξανά: πρόκειται για ένα κλασικό κείμενο της ανάλυσης του πολιτισμού, που είχε ευρεία απήχηση σε πολλές επιστήμες, όχι σαν τον "Homo ludens" του Huizinga αλλά σχεδόν παρομοίως. Η θεωρία των παιγνιδιών σήμερα, με τη γνώση απείρως μεγαλύτερου υλικού πολιτισμών από τις πέντε ηπείρους και ξεκινώντας από μια πολύ πλουσιότερη μορφολογία και φαινομενολογία του είδους αυτού της ανθρωπίνης δραστηριότητας, κινείται πλέον σε άλλα επίπεδα, χωρίς ωστόσο να έχει κατορθώσει να δώσει ένα συνολικό προσδιορισμό για το παιγνίδι/παιγνίδι, που αποτελεί και τη βάση του παραστατικού και του θεατρικού παιγνιδιού (βλ. W. Puchner, *Brauchtumserscheinungen im griechischen Jahreslauf und ihre Beziehungen zum Volkstheater*, Wien 1977, σσ. 347-351).

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΚΑΝΔΑΛΗ,

Η πορεία της όπερας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα σε σχέση με τη συγκρότηση του αστικού χώρου. Μια πρώτη προσέγγιση. Πρόλογος: Δημήτριος Θέμελης, Αθήνα, Gutenberg 2001 (Το Μυστικό και το Παράδειγμα 7), σελ. κβ' + 204, ISBN 960-01-0870-6.

Το τυπογραφικά και εκδοτικά πολύ φροντισμένο βιβλίο της Αγγελικής Σκανδάλη αποτελεί, όπως εξηγεί ο πρόλογος του Δημητρίου Θέμελη, επεξεργασμένη διπλωματική εργασία του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και στηρίζεται επικουρικά και σε μερικές άλλες αδημοσίευτες διπλωματικές εργασίες του ίδιου τμήματος, όπως της Δ. Διανατοπούλου για τη μουσική ζωή της Θεσσαλονίκης, της Μ. Κανίστρα και της Β. Παραδεισιαάδη για τη μουσική στην Πάτρα, της Στ. Παταοικονόμου αντίστοιχα για τη Λάρισα, της Ε. Χρίστου-Πρίτσα για την Καρδίτσα και της Ζ. Τσούγκου για το Βόλο, συνήθως για τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα και τις πρώτες του 20^{ου}. Μεθοδολογικά ξεκινάει από τη